

УДК 343.85

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНОЛОГІЯ В СИСТЕМІ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Руслан КОМІСАРЧУК,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики

Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті означені окремі складові частини епістемологічних засад криміналістики і вчення про криміналістичну технологію, на основі якого можливо виробити комплекс науково обґрунтованих практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності забезпечення криміналістичної діяльності, ґрунтуючись на технологічній парадигмі. У криміналістиці проблеми загальної теорії не розкриваються, але без цього криміналістика ризикує зникнути як наука. Епістемологія може об'єднати сутність природних, гуманітарних і когнітивних комплексів, пов'язаних із різними криміналістичними практиками минулого і сьогодення саме в юридичній освіті. Тематика дослідження є актуальною для подальшого розвитку криміналістичного наукового знання і судово-слідчої, експертної практики.

Ключові слова: загальна теорія криміналістики, епістемологія криміналістики, вчення про криміналістичну технологію, технологічна парадигма, об'єкт, мета, завдання та функції криміналістики, юридична освіта.

CRIMINALISTIC TECHNOLOGY IN THE SYSTEM OF LEGAL EDUCATION

Ruslan KOMISARCHUK,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Criminalistics of National University "Odessa Academy of Law"

The article outlines separate components of the epistemological foundations of criminology and the doctrine of criminalistic technology, on the basis of which it is possible to develop a set of scientifically substantiated practical recommendations for improving the effectiveness of providing forensic activity based on a technological paradigm. In criminalistics, the problems of general theory are not disclosed, but without this, criminalistics risks disappearing as science. Epistemology will reveal the essence of the natural, humanitarian and cognitive complexes associated with various criminalistic practices of the past and present, and emerged within the framework of new areas of forensic science it is in legal education. The subject of the research is relevant for the further development of forensic scientific knowledge and forensic, expert practice.

Key words: general theory of forensics, epistemology of forensic science, the doctrine of forensic technology, technological paradigm, object, purpose, tasks and functions of criminalistics, legal education.

Постановка проблеми. У літературі відзначається падіння престижу професії криміналіста [1, с. 71], що свідчить про кризу взаємовідносин криміналістики з суспільством. За словами В.Я. Колдіна, «Збереження кафедр і підняття престижу криміналістичної підготовки зажадає від криміналістів перегляду ряду власних традиційних і звичних уявлень, зокрема уявлень про місце і функції криміналістичних знань у системі юридичних наук; про місце й функції криміналістичних та судово-експертних методів і технологій у структурі правозастосовної діяльності; про переосмислення та переоцінку об'єкта криміналістики» [1, с. 71–72]. Але такого перегляду уявлень у криміналістиці в Україні так і не сталося.

Тому **мета статті** – означити криміналістичну технологію в системі юридичної освіти.

Виклад основного матеріалу. Як обґрунтовано стверджує М.П. Яблоков, «криміналістика за тривалий час свого існування й розвитку не тільки створила вельми серйозний універсальний арсенал засобів аналітико-пізнавального (технічного, тактико-технологічного та методичного) характеру й накопичила досвід його використання у розслідуванні злочинів і в роботі з різними доказами та іншими криміналістично-значущими фактами, але й щедро ділилася його можливостями з іншими спорідненими науками» [2, с. 69].

Однак йдеться не про колишні заслуги вітчизняної криміналістики, а про насущні проблеми пострадянської криміналістики в Україні, її нинішній стан, про те, що в криміналістиці знання фактично перестало накопичуватися емпірично і підкріплюватися теоретично.

На думку А.Ф. Лубіна, «саме теоретико-методологічна відсталість криміналістики не дозволяє їй вийти на сучасний рівень наукових кримінальних технологій» [3, с. 16]. О.А. Крестовников заявляє про необхідність перегляду методологічного апарату криміналістики як науки, що безпосередньо обслуговує практичну діяльність із боротьби зі злочинністю [4, с. 50].

В останні десятиліття у вітчизняній криміналістиці чітко проявилася і зберігається така тенденція, як концентрація переважно на внутрішніх характеристиках свого розвитку, відокремлення від загальної проблематики кримінальних наук, традиційного кола наукових досліджень, розгляд проблем зсередини науки, що створює реальну загрозу її відриву від проблем практики, недооцінку взаємозв'язків з іншими науками.

Ще одна проблема криміналістики проявляється в тому, що вона в останні десятиліття недостатньо уваги приділяє дослідженню механізму інтеграції в неї досягнень інших наук. Саме завдяки союзу з природничими, технічними науками криміналістика в кінці XIX ст. опинилася в центрі суспільної уваги [5, с. 99–103; 6]. Однак сучасна криміналістика поступово втрачає колишню здатність асимілювати в своїх інтересах результати природничих і загально-гуманітарних, когнітивних наук, кількість і спеціалізація яких тільки збільшується.

Тому результати криміналістичної діяльності багато в чому залежать від виробленого криміналістами технологічного підходу до криміналістичної праці, до криміналістичної діяльності. Під технологічним підходом автором розуміється обрана і прийнята для себе з різним ступенем

усвідомленості криміналістом на основі соціального та професійного досвіду сукупність або система передумов, що визначають його ставлення до права, професії, своєї праці і способів її здійснення. До таких передумов належать, зокрема, змістовні, процедурні та знакові (мова, понятійний апарат) засоби, які криміналіст звично використовує в процесі праці. Також ними є сформовані установки, стереотипи, оцінки криміналістом соціальної та особистісної значущості об'єкта своєї праці і завдань, що стоять перед ним.

Саме правильний технологічний підхід забезпечує належну якість правозастосовчої діяльності, ефективність і оптимальну результативність діяльності криміналіста. У структурі технологічного підходу до криміналістичної праці виділяються елементи, що також входять до складу інструментальної частини правозастосовчої технології, а саме: використання робочої техніки юриста й орієнтація на застосування методик проведення окремих робочих операцій, систем (сукупностей) операцій і здійснення окремих напрямків професійної діяльності юриста [7, с. 14–23].

Природно, погане володіння таким інструментарієм і незнання його складових частин негативно позначається на результатах криміналістичної діяльності, оскільки криміналіст, який не володіє правовою методологією, методиками, приречений на постійні труднощі, які породжують практику приєднання до чужої думки, слухняність і т. п.

У зв'язку з викладеним особливо важливе значення має формування у криміналістів правильного технологічного підходу до криміналістичної праці, його відповідність рівню розвитку права і закладеним у нього законодавцем цільовим установкам.

Технологічний підхід формується, в першу чергу, у процесі навчання. Саме в ході отримання юридичної освіти в студента закладається своєрідна програма, що принципово визначає всю його подальшу практичну діяльність із реалізації права. З цієї причини дуже важливо організувати цей процес отримання криміналістичних знань таким чином, щоб студент (майбутній криміналіст-практик) мав запас практичних і теоретичних навичок, які дозволили б йому сформулювати правильний технологічний підхід до виявлення, розслідування та попередження злочинів. Причому особливо важливим у цьому плані є саме навчання студентів практичним навичкам застосування, реалізації та особливостей криміналістичних технологій.

Нині досить часто критикується вітчизняна юридична освіта, висловлюються думки про необхідність її реформування. Однак пропозиції щодо способів оптимізації юридичної освіти часто зводяться тільки до організаційної сторони процесу: обговорюється питання про доцільність приватної освіти і про доцільність дворівневої системи навчання – бакалаврат і магістратура. Однак видається, що при всій важливості цих проблем якість юридичної освіти може бути підвищено, головним чином, шляхом зміни її змістовної сторони.

Справді, незважаючи на зовнішні організаційні зміни в організації процесу навчання, навчальні програми, підручники і навчальні посібники істотно відстають від реальних потреб у нових криміналістичних знаннях, у першу чергу, в сфері криміналістичних технологій, що є суттєвою перешкодою в подоланні серйозного відставання в розробці і використанні криміналістичної технології в соціальній практиці від інших різновидів соціальних, юридичних технологій, що отримали в останні роки особливо бурхливий розвиток.

Досить детально кризу пострадянської криміналістики як науки описав у своїй роботі В.Ю. Сокол [8]. Особливість української криміналістичної освіти така ж – нетворчий і некритичний опис та повторення класичної «марксист-

сько-ленінсько-белкінської теорії відображення» як загальної теорії, методології цієї науки і т. п.

Проблеми криміналістичної діяльності, такі як формування криміналістичних знань, юридичний процес, застосування криміналістичних засобів (методів, способів боротьби зі злочинністю), криміналістична практика, механізм злочину і механізм діяльності правоохоронних органів із виявлення, розслідування та попередження злочинів також розглядаються без аналізу технологій, без прив'язки до соціальних груп, без урахування статусних та інших суперечностей. Криміналістика та її реалізація парадоксальним чином у теорії і методиці криміналістичної науки характеризуються поза зв'язком із проблемами, що реально підлягають вирішенню.

Не усуває зазначених недоліків теоретичного курсу з криміналістики й інший компонент традиційної системи юридичної освіти – навчальна і виробнича практика студентів у правозастосовних і правоохоронних органах, оскільки ця практика переважно зводиться до виконання студентами-практикантами канцелярської та діловодної роботи: студенти часто обмежують складанням опису справ, підшивають їх, заповнюють бланки сповіщення, розносять повістки, реєструють вхідну і вихідну кореспонденцію і т. п. Таким чином, студенти ніби існують в ідеальному правовому просторі, відірваному від реального життя, в якому живуть абстрактні ідеальні правові ідеї, що не піддаються деформації практикою їх втілення в матеріальне життя. Виходячи з цього «простору», після отримання диплома про вищу юридичну освіту, колишні студенти через таку організацію процесу їх юридичного навчання фактично не мають навичок практичної реалізації криміналістичних засобів, знань про те, яким чином дані їм ідеальні криміналістичні знання можуть бути застосовані в реальній правовій дійсності, що підтверджується і самими викладачами та керівниками юридичних вишів.

Випускники юридичних факультетів часто почуваються не готовими до практичної роботи. Вони не вміють складати процесуальні юридичні документи, не володіють навичками опитування, виступами в суді. Нерідко, наділені високим рівнем знання законів, вони не можуть проаналізувати, зіставити і застосувати їх. Існують у молодих юристів проблеми психологічного й етичного плану.

Також недоліком у цій сфері є те, що навчальні програми юридичних вишів усе ще страждають відірваністю від актуальних проблем практики і науки, перевантажені дублюючими матеріалами. Подібні висновки про недостатню практичну спрямованість юридичної освіти фактично підтвердили і самі студенти, які, в рамках дисертаційного дослідження автора цієї статті за темою: «Криміналістична технологія: теорія та практика», вказали, що у них немає досвіду застосування отриманих знань, немає навичок орієнтування у величезному потоці навчальної інформації.

Відповідно, технологічний підхід юристів, котрі отримали таку освіту, до правозастосування є відірваним від матеріальної правової дійсності і потребує додаткового практичного коригування, оскільки в його основі не лежать знання безпосередньо про технології реалізації, застосування криміналістичних знань. Ці знання добуваються вже в ході практичної роботи і цілком залежать від ступеня наполегливості та рівня інтелекту конкретної людини, яка отримала юридичну освіту.

У зв'язку з викладеним, змістовна сторона юридичної (криміналістичної) освіти в Україні повинна бути переглянута і доповнена дисциплінами, що дають студентам поглиблені знання про засоби, правила, прийоми, способи, методи й окремі методики здійснення практичної криміналістичної діяльності, тобто навчальними курсами з різних видів криміналістичної технології: слідча технологія;

оперативно-розшукова; експертологія; технологія підтримання обвинувачення в суді; технологія захисту (криміналістична адвокатологія); технологія судового розгляду кримінальних справ і т. п., закінчуючи криміналістичною стратегією та криміналістичною політикою боротьби зі злочинністю. Це дозволить наблизити юридичну освіту до вимог реального життя і підвищити якість не тільки юридичної освіти, але й криміналістичної діяльності в цілому за рахунок підвищення кваліфікації її суб'єктів.

Не заперечуючи важливість і необхідність традиційних лекцій і практичних занять, слід визнати за доцільне проведення перерозподілу значної частини навчального часу для практичного навчання з метою вироблення основних професійних навичок, необхідних юристам (наприклад, формування юридичних документів; аналіз правових ситуацій; ораторські навички, вміння постановки запитань, переконання і т. п.). Означене передбачає введення в межах основних курсів спеціальних розділів або спецкурсів.

Слід зазначити, що нині деякі кроки в напрямку навчання студентів навичкам практичної реалізації одержуваних ними правових знань проводяться деякими вишами. Переважно це робиться шляхом створення т. зв. «юридичних клінік», під якими розуміються безкоштовні студентські консультації, що функціонують при вишах. Безсумнівно, участь у роботі юридичних клінік дозволяє отримати студентам певні практичні навички реалізації права, однак ці навички є односторонніми, оскільки фактично вони є безкоштовними юридичними консультаціями зі специфічними суб'єктами – студентами. Мета навчання – формування у студентів навичок адвокатської діяльності: студентів навчають техніці і тактиці проведення інтерв'ювання, консультування відвідувачів із правових питань, а також представництва їх інтересів у цивільному, адміністративному і господарських судах.

Практичні ж питання здійснення інших видів правореалізаційної діяльності і діяльності правозастосовчої, діяльності судді, слідчого, прокурора, експерта тощо у зазначеній юридичній клініці й інших подібних клініках не досліджуються.

Такі переваги у виборі спрямованості методик практичної адаптації певною мірою пояснюються тим, що ідея юридичних клінік запозичена у країн прецедентної правової системи, в яких еталонною є професійна роль адвоката, і, відповідно, юридичну освіту в таких країнах орієнтовано на навчання студентів юридичних вишів практичним особливостям здійснення саме адвокатської діяльності. Тим часом, у силу властивості Україні континентальної правової традиції, в ній еталонною є професійна діяльність судді, у зв'язку з чим студентів необхідно навчати технології здійснення правозастосовчої юрисдикційної юридичної діяльності.

Слід враховувати, що, навіть незважаючи на наявні відмінності в адвокатській діяльності у континентальній і прецедентній доктринах, методики та прийоми цієї діяльності, розроблені в рамках юридичних клінік, все ж не застосовуються в діяльності суддів і тому не можуть включатися в рамки курсу юрисдикційної правозастосовчої технології.

У якості ілюстрації цього аргументу можна послатися на позицію професора М. Реймана, який займається питаннями співвідношення діяльності адвокатів і суддів у континентальній та прецедентній правових системах. Він зазначає: «Орієнтація на професійний образ адвоката визначає американську освіту так само, як професійний образ судді – німецьку, тільки в зовсім іншому роді. Американські студенти повинні навчатися тому, що повинен вміти американський адвокат. Інакше, ніж суддя, адвокат повинен так опрацювати фактичний і правовий стан, щоб домогтися результату на користь свого клієнта. Метою його

діяльності є проведення, відстоювання інтересів клієнта, які він реалізує усіма легітимними засобами. Легітимною вважається як одностороння інтерпретація фактичних обставин справи, так і аргументи, за якими позитивне право є недоречним і тому підлягає зміні. Американський студент тому навчається тенденційним (заангажованим) й орієнтованим на інтереси клієнта способам покращувати його фактичне і правове становище. Він повинен, посилаючись на роботи інших американських юристів, наважуватися на обґрунтовані прогнози, хоча і не висловлювати суджень у вигляді проекту остаточного вироку. <...> Етос у такому дусі освіченого юриста – це етос вільного професіонала, який, хоча і поважає надані йому норми, але не сам їх застосовує. Його поведінка з правом полягає не у дотриманні правил, а у впливі на завжди невизначений процес знаходження правового рішення за допомогою розуміння фактів і правової майстерності, аргументів і раптових багатих ідей (знахідок)» [9, с. 284–285]. Відповідно, технологію юридичної діяльності такої спрямованості можна назвати принципово несумісною з технологією судової діяльності.

Означене пояснюється тим, що інструментарій юрисдикційної правозастосовчої діяльності повинен містити в собі такі засоби, прийоми і методи, за допомогою яких суддя може встановити дійсні фактичні обставини у справі (істину), провести справжню кваліфікацію спірних правовідносин і прийняти у справі єдино правильне рішення. На відміну від цього, інструментарій технології адвокатської діяльності формується таким чином, щоб будь-якими доступними правовими способами захистити інтереси клієнта, незалежно від того, правий він чи ні.

Аналіз стану юридичної освіти в сучасній Україні свідчить про явно незадовільну практично-прикладну підготовку і перепідготовку юридичних кадрів. Цей недолік української юридичної освіти зумовлений не тільки і не стільки недоліками в роботі окремих вишів, які готують юридичні кадри. Вважаємо, що першопричина незадовільної підготовки студентів-юристів більш глобальна і полягає в самих підвалинах, принципах побудови всієї системи юридичної освіти.

Зокрема, в системі освіти існує імперативна вимога, згідно з якою основна освітня програма підготовки студентів із різних спеціальностей, а також обов'язковий мінімум змісту цієї програми розробляються вищими навчальними закладами на підставі «Державного освітнього стандарту». Наприклад, в криміналістиці прямо не говориться про юридичну технологію, але розкривається ряд практичних аспектів здійснення юридичної діяльності в реальній дійсності, описуються деякі юридичні технічні засоби, а також юридично-технологічні стратегія, тактика, правила, прийоми, способи та методи застосування права.

Деякі виші намагаються подолати виявлені «мінуси» стандартної юридичної освіти шляхом включення до складу дисциплін, що викладаються студентам, спеціальних курсів, які ознайомлюють студентів із прикладними аспектами криміналістичної діяльності. Наприклад, останнім часом великого поширення набули різні спецкурси з проблем криміналістичної тактики і методики, психології. Однак ці спецкурси не можуть повною мірою усунути пробіл у юридичній освіті України. Вважаємо, що цей недолік може бути подолано двома способами.

Перший полягає в обов'язковому введенні в державний освітній стандарт за спеціальностями «Юриспруденція» і «Правознавство» розділу «Юридична технологія», що включає обов'язковий для всіх спеціальностей загальний курс «Юридична технологія» з системою спеціальних курсів, що конкретизуватимуть його, в рамках яких повинні вивчатися особливості конкретних юридичних технологій, що застосовуються або підлягають застосуванню

у відповідних видах юридичної діяльності, за якими ведеться поглиблена підготовка юристів. Прикладом відображення такого підходу може бути запропонована автором «Криміналістична технологія», зміст якої може бути розрахований не тільки на студентів юридичних вишів, а й на правозастосувачів, що підвищують кваліфікацію за спеціальними професійними програмами.

Другий спосіб подолання зазначеного вище недоліку полягає в докорінній зміні змісту виробничої практики студентів, що має складатися з безперечно-пріоритетної технологічної підготовки студентів, достатньої за часом, що завершується письмовим об'ємним іспитом, як це прийнято в окремих зарубіжних країнах. У нашому випадку на 4–5 курсах потрібно 1 семестр присвятити теорії, а 2 – практиці.

Висновки. Вирішення проблеми формування і трансляції криміналістичного знання є вкрай актуальним через оновлення способів роботи зі знанням, у т. ч. з теоретичним знанням, яке повинно бути «виращене» в різних сферах практики і, перш за все – у сфері освіти (юридичної освіти), що є основою розвитку будь-якого суспільства та будь-яких інших сфер практики, в т. ч. криміналістичної.

Без зміни принципів роботи зі знанням у вітчизняній освітній практиці проблема відтворення в суспільстві цінностей криміналістичного знання і криміналістичного мислення не може бути вирішена. Тому саме епістемологія криміналістики [10, с. 164–167] повинна займатися вивченням формування криміналістичного знання як однієї з форм існування теоретичного, повинна виявити і проаналізувати ті новаторські способи епістемічної роботи, які складаються сьогодні в експериментальному секторі сфери освіти щодо криміналістики. Проривні освітні розробки, посилені уважною філософською рефлексією, можуть скласти надійний інтелектуальний базис для вирішення цієї проблеми.

Список використаної літератури:

1. Колдин В.Я. Криминалистика в университетском образовании России. Современная криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы: материалы Межд. научн.-практ. конф., посвященной 90-летию со дня рождения Заслуженного деятеля науки РФ, Заслуженного юриста РСФСР, доктора

юрид. наук, профессора Н.П. Яблокова. Москва, 22 декабря 2015 г. / Ред.-сост. М.А. Лушечкина. М.: МАКС Пресс, 2015. 511 с.

2. Яблоков Н.П. Некоторые взгляды на криминалистику как науку и учебную дисциплину XXI века. Криминалистика XXI столетия: материалы міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листопада 2010 р. Х.: Право, 2010. 832 с.

3. Лубин А.Ф. Механизм преступной деятельности: Методология криминалистического исследования. Н. Новгород: НЮИ МВД РФ, 1997. 338 с.

4. Крестовников О.А. Система методологии криминалистики. Государство и право. 2007. № 9. С. 50–57.

5. Комісарчук Р.В. Предпосылки формирования учения о криминалистической технологии. *Leges et Viata*. 2018. № 5/2. С. 99–103.

6. Комісарчук Р.В. Идея техники, как предпосылка формирования технологической парадигмы криминалистики. *Leges et Viata*. 2018. № 6.

7. Жалинский А.Э. Правовая мысль и профессиональная деятельность юристов. Право и политика. 2005. № 8. С. 14–23.

8. Сокол В.Ю. Кризис отечественной криминалистики: монография. Краснодар, 2017. 332 с.

9. Рейман М. От немецкого служителя государства к американскому адвокату. Понимание ролей как средства против «культурно-правового шока» при обучении в США. Юридическое образование. 1994. № 4. С. 284–285.

10. Комісарчук Р.В. Епістемологічні основи криміналістики. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 2(30). С. 164–167.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Комісарчук Руслан Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія»

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Komisarchuk Ruslan Vasylovych – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Criminalistics of National University "Odessa Academy of Law"

komisarr@ukr.net